

LO MOLINAR
LITERATURA POPULAR CATALANA
DEL MATARRANYA I MEQUINENSA

2. Cançoner
a cura de Lluís Borau i Carles Sancho

Instituto de Estudios Turolenses
Associació Cultural del Matarranya
Carrutxa
1996

ÍNDIX GENERAL

INTRODUCCIÓ	7
COMENTARI MUSICAL	15
CANÇONS D'INFANTS	
CANÇONS DE BRES	27
CANÇONS DE DIADA	35
CANÇONS PER A MENJAR	40
MÀGIQUES	46
ALTRES CANÇONS	50
JOCS D'INFANTS	
JOCS PER ALS MÉS MENUTS	61
CANÇONS PER A COMENÇAR EL JOC	66
JOCS PER ALS MÉS GRANS	73
FOLIES	
FOLIES DE RONDA	101
FOLIES PERSONALS	109
FOLIES D'AMOR	119
FOLIES REFERENTS A LA FAMÍLIA	130
FOLIES DE TREBALL	133
FOLIES DE FESTA	137
FOLIES DE MENJAR I VEURE	139
FOLIES POLÍTIQUES	146
FOLIES RELIGIOSES	148
FOLIES SATÍRIQUES	150
ALTRES FOLIES	168

FOLIES GEOGRÀFIQUES	170
ROMANÇOS	
ROMANÇOS	195
TIRALLONGUES TOPONÍMIQUES	
TIRALLONGUES TOPONÍMIQUES	209
ORACIONS I CANÇONS RELIGIOSES	
ORACIONS I CANÇONS RELIGIOSES	215
GOIGS	232
CANÇONS PER A ANUNCIAR ELS OFICIS RELIGIOSOS DURANT ELS DARRERS DIES DE LA SETMANA SANTA	234
CRITS DE NOVENES	237
JACULATÒRIES	238
PSEUDORACIONS	239
ENCANTALLS	242
CANÇONS DE BALL	
CANÇONS DE BALL	247
ALTRES COMPOSICIONS	
ALTRES COMPOSICIONS	253
COMPOSICIONS D'AUTOR CONEGUT	
COMPOSICIONS D'AUTOR CONEGUT	287
ÍNDIX TOPONÍMIC DE CANÇONS	293
APÈNDIX	297

INTRODUCCIÓ¹

Dins d'aquest cançoner matarranyenc i mequinensà incloem un abundant material recollit ben difícil d'ordenar per l'heterogeneïtat i variació d'aquest. Fonamentalment per a la seua classificació ens hem basat en el text de les composicions; a voltes utilitzem criteris formals —folies, romanços, cançons...— i en unes altres establim criteris temàtics —religiosos, jocs, festa, ronda, màgics...—. No obstant això, reconeixem la sempre problemàtica agrupació d'aquests textos i per això som conscients de les nostres lògiques limitacions. Per exemple, no hem fet cap distinció entre folies i jotes perquè la diferència la marca la música, no la lletra de les composicions. Així hem dividit el nostre treball de recopilació en els següents grans apartats: cançons d'infants, jocs d'xiquets, folies, oracions i cançons religioses, romanços, tirallongues toponímiques, cançons de ball, altres composicions i composicions d'autor conegut.

Les folies —follies o corrandes, s'anomenen a altres llocs— són els textos més nombrosos que hem recollit en el cançoner, sobretot per la facilitat en ser recordades per ser molt curtes, a més que és un gènere encara ben viu. Solen tenir generalment quatre versos, assonants els parells i lliures els senars. A Valljunquera, Mont-roig, Vall-de-ròures, la Vall del Tormo, la Portellada, la Ginebrosa, Aiguaviva, Pena-roja i Fórnsols d'aquestes composicions se'n diuen 'folies' segons hem pogut recollir dels nostres informadors:

«De folies i cançons
ne cantaré més de mil,
que les porto a la borxaca
l·ligadetes en un fil».

A Arenys de Lledó i Valljunquera també reben el nom de 'trobos' i 'coples' a la Ginebrosa:

---

¹ En aquesta introducció i en els apartats dedicats a les oracions i cançons religioses, romanços i altres composicions han col·laborat també Artur Quintana i José Palomar.

«Carrer Major d'esta vila
quantes coples t'hai cantat,
a les rúbies i morenes
i a tots los que m'han escoltat».

A Calaceit, Massalió i a la Canyada 'albades' o 'albaes', encara que aquestes últimes s'identifiquen molt especialment amb les 'folies de ronda':

«Les albades del Boixar
són molt llargues de contar;
per almorzar pa i sopes
i per cenar sopes i pa».

I 'cançons de celler' a Arenys.

Algunes d'aquestes lletres es canten com a jota, molt similar a la tortosina. En unes altres una mateixa música serveix per a qualsevol text, per tant, la importància la té la lletra. Es tracta de composicions festives, humorístiques, iròniques i burletes de gran acceptació popular i de fàcil improvisació.

De les cançons de menuts i dels jocs infantils també se n'han arreglat un bon grapat. Només publiquem en aquest treball aquells jocs que tenen text, alguns força interessants. Les primeres encara són cantades per la gent gran als xiquets per entretenir, si bé és cert que cada volta menys; els jocs tradicionals, és ben difícil actualment d'escoltar-ne a la canalla, però fa només una vintena d'anys, a la major part d'ells, s'hi jugava a tots els pobles de la comarca. Els mitjans de comunicació —premsa, ràdio i televisió— i l'escola, que utilitzen majoritàriament com a llengua vehicular el castellà, són dues causes que n'afavoreixen la seua progressiva decadència.

Quant a les composicions de creació individual són acceptades a nivell popular, esteses per tota la comarca i fora dels seus límits geogràfics. Al llarg del temps són també transmises oralment de generació en generació, es recreen i adapten a la col·lectivitat i passen a formar part de l'anomenada literatura oral tradicional d'un lloc. «La cançó popular és l'obra meravellosa de tot el poble que la sent i que la canta; és de tothom i no és de ningú, tothom se la fa seva i l'altera i se l'adapta al seu gust i entendre, i la canvia i la matisa, perquè tothom n'és legítim propietari i ningú no se'n pot atribuir un patrimoni absolut» (Amades, *Cançoner*, p. 19). Així d'un mateix text s'acostumen a fer nombroses versions que sovint poden igualar i superar l'original. De vegades de composicions massa irreverentes se n'han fet modificacions, tot conservant-ne el tema, per evitar la 'immoralitat' en ser recitats. En el nostre treball només hem reproduït les variants més interessants i significatives per raons d'espai.

D'entre els factors negatius per a la pervivència del nostre cançoner tradicional oral ha estat el predomini quasi total de la jota en castellà com a única mostra del folklore popular a l'Aragó, la qual cosa ha restat importància a la investigació i recerca d'altres composicions que també pertanyen al nostre variat patrimoni cultural. Arnaudas a principi de segle ja apuntava aquest lamentable fet en el seu cançoner popular aragonès de la província de Terol: «... (la) sobreposición de la Jota a todo otro canto, en nuestras provincias, ha sido en cierto modo bastante perjudicial, pues indudablemente sólo a eso es debido el no haberse concedido... importancia a otros cantos que también existen, dando así lugar a que si alguna vez se ha hablado de música popular aragonesa, a nadie le haya ocurrido señalar como tal sino la Jota...» (Arnaudas, *Colección de cantos populares de la provincia de Teruel*, pp. 4 i 5). I encara en el cas de la jota a l'Aragó s'ha estat molt estricte en acceptar només les cantades en castellà; les d'influència tortosina, esteses per tot el Matarranya, no han passat a formar part del patrimoni cultural aragonès i s'han rebutjat només pel fet de ser cantades en català.

El marc on es desenvolupa la cançó és a les vetlades, ara a casa d'un veí, ara a casa de l'altre, però més encara a les reunions en bodegues i tavernes i en les freqüents rondes pels carrers de la vila. Ací els rondadors són acompanyats per intruments de corda i de percussió:

«La guitarreta de Nel·lo
i el guitarró de Borràs.
Les castanyes de Raimundo
i els ferrets de Nicolàs».

D'aquestes cançons de ronda n'hem arplegat un bon grapat. Algunes rondes se celebren la vespra d'una festa, se'n diuen 'albades' o 'aubades':

«Lo matí de Sant Joan,
tres hores abans del dia
pujava pel carrer amunt,
con la guitiarra guarnida».

Segons Arnaudas, a principi de segle els rondadors eren acompanyats de dolçaina o gaita i tabal; costum que va tenir continuïtat fins la dècada del seixanta, de mica en mica la guitarra els va substituir:

«Ja s'ha romput la baina
de la dolçaina i del dolçainer.
Muchachas beseitanas.

¿No teneis baina,
pa la dolçaina
del dolçainer?».

A qui va dedicada la ronda sempre és sol·licitada per a eixir al balcó, o a la finestra, per mostrar la seua aprovació:

«Tu que estàs a la finestra,
tu que a la finestra estàs,
si no te'n vas de la finestra
a la finestra estaràs».

En acabar la ronda baixa a la porta la sol·licitada a obsequiar els rondadors amb beguda —vi, vin blanc o aguardent— i pastes —casquetes, coc...—:

«Baixeu, baixeu les casquetes,
baixeu, baixeu lo vin blanc,
que si no mo n'anirem
i si no mo n'anirem
pel camí del barranc».

En les reunions de bodega el bon vi del país i el menjar animen els assistents a cantar les cançons de bodega o de celler. «Acostumbraban los hombres reunirse... en alguna bodega, para comer y beber alegremente... salen a relucir cantos de todas clases y de todas partes... muchos que son exclusivos de dichos actos... otros, vienen a estar calcados en canciones de la Jota» (Arnaudás, *Colección de cantos populares de la provincia de Teruel*, p. 26). A voltes aquestes trobades dels mossos es fan a les tavernes, locals públics que solen freqüentar.

En el treball per a amenitzar la dura faena el llaurador acostuma a cantar, així tenim les cançons de batre, de collir olives o de segar:

«Des de qué el sol ha sortit,
sega que sega aquí estem;
si el pagés no treballare,
no menjarie la gent».

El carrer és el marc idoni escollit per als jocs col·lectius de la canalla, els xiquets necessiten un ampli espai on es puga jugar amb total llibertat; per córrer, amagar-se, saltar a la corda, tancar carrers, buscar l'ascleta, fer rogle...

Els temes religiosos són igualment ben representats en la nostra literatura oral tradicional en català al Matarranya. Tenim oracions, cançons, crides per anunciar actes religiosos, goigs, encanteris i pseudo-oracions. El fet que des de l'Edat Mitjana fins el 1955 les viles de Cretes, Lledó, Arenys i Calaceit

pertangueren eclesiàsticament a Tortosa fou sens dubte un factor que afavorí la presència i pervivència dels temes religiosos en català a la nostra comarca; més tard passaren a l'Arquebisbat de Saragossa modificant així els límits històrics. No és gens casual que on es recolliren més textos religiosos en català fou precisament en la zona entre el Matarranya i l'Algars.

Són composicions transmeses de pares a fills, de generació en generació que el poble crea per relacionar-se i comunicar-se d'una forma senzilla, personal i espontània amb Déu, la Verge i, sobretot, amb els sants més popularitzats entre la comunitat. De vegades aquests textos formen part d'una religiositat una mica al marge de l'oficial, per fer-se més receptiva, és a dir, per aconseguir arribar millor al creient i és per això que s'utilitza la seua llengua pròpia.

Les crides a la població per anar a les novenes són força freqüents. Una colla de xiquets van amb una campaneta anunciant l'inici de l'acte religiós popular a les nombroses capelletes que hi ha a totes les viles, algunes van ser derruïdes en desfer-se les portes d'accés a les poblacions en construir fora de les muralles defensives; a cada porta s'aixecava una capella per protegir-se dels atacs exteriors. A més d'aquests edificis exents, alguns d'una bellesa extraordinària, en trobem d'altres més petites i senzilles adosades a les parets de les cases. Les novenes són celebrades per la gent dels carrers propers. De novenaris encara se'n segueixen celebrant i també les crides, per exemple a l'Arraval del Pont a Vall-de-roures a començament de juliol en honorar a sant Cristòbol. A Calaceit es resen les novenes de la Mare de Déu del Pilar, de sant Antoni, de la Mare de Déu del Rosari i de sant Roc. A la Vall del Tormo com que només s'ha conservat una capella, la de sant Antoni Abad, i en molt mal estat de conservació fins la remodelació de la dècada dels 80, les novenes se celebren totes a la vegada la segona quinzena d'agost a la capelleta i se segueix encara la tradició de cantar els goigs i oracions en castellà dels diferents sants i santes: santa Bàrbara, sant Antoni Abad, sant Antoni de Pàdua, sant Roc, sant Ramon, sant Josep... També hem pogut recuperar diverses versions de les crides de Setmana Santa. Una colla nombrosa de menuts van per tota la vila fent soroll amb les populars matraques i garric-garracs que substitueixen durant dos dies les campanes, recitant les crides per alertar la gent de l'inici dels actes religiosos a l'església.

D'oracions n'hem escoltat algunes molt esteses. La que comença per «Domenge n'ere domenge» i que relata la passió i mort de Crist, encara hi ha qui la recita cada divendres com recomana la composició. És un dels texts més llargs i interessants dels transmesos amb moltes variacions segons els diferents pobles. En algunes s'hi barreja el castellà i el català. Per anar a dormir la canalla recita l'oració de santa Mònica, santa de gran devoció a la comarca; a Fórnsols se li va

dedicar un monumental edifici religiós venerat per totes les viles de la rodalia.

Sant Antoni Abad és sens dubte un dels sants amb més devoció al Matarranya i els textos conservats són extraordinàriament abundants però no apareixen en aquest apartat perquè se'n fa referència al dedicat al teatre, en considerar que pertanyen a l'evolució de les antigues representacions públiques al voltant de la foguera a la plaça major de les viles del Matarranya.

Els goigs de sant Isidre Llaurador recollits al Vall-de-roures són una mostra d'aquest gènere religiós no gaire freqüent en el nostre cançoner popular oral. D'altres sants només se n'han conservat de manera fragmentària —santa Anna, sant Jordi i santa Quitèria— o bé no n'hem sabut trobar, és el cas dels de la Mare de Déu de la Font a Pena-roja, escrits en català, impresos cap el 1500 i que encara recordava Maties Pallarés a principis de segle.

Una de les tradicions religioses perdudes al Matarranya és el cant dels despertadors que anunciaven als veïns en clarejar el dia l'inici del rosari. Al recull apareix la versió del cant a Massalió que s'acompanyava del so de les campanes. Costum que es deixà de celebrar a començaments de segle. A Cretes també es cantà abans de la guerra civil segons els nostres informadors. A Mont-roig cap el 1922 se celebrava el primer diumenge d'agost amb una gran participació popular. A Fontdespatla s'han recuperat els textos en castellà.

Les composicions llargues de temàtica narrativa de versos parells assonants es denominen 'romanços' o 'trobos'.

Com a romanços més interessants, encara que escassos en el conjunt del cançoner, podem citar com a exemples a destacar «L'atac a Gandesa» cant carlí escoltat a la Vall del Tormo, datat cap el 1873 on ixen referenciats cabdills defensors de don Carles a les nostres terres, on les revoltes sovintejaven aprofitant els amagatalls naturals que ofereixen els Ports de Beseit, on es replegaven quan la lluita no els era favorable. «El General Bum-bum» un altre romanç històric que el més menuts fan servir per a jugar a la guerra, dedicat al sagnant capità general de Catalunya que bombardejà la vila de Gràcia el 1870. Tendres històries d'amor com la titulada «A València hi ha un nena» —al Principat «La dama d'Aragó»—, «Lo mariner» i la que comença «A la vila de Manresa». I tràgiques narracions com «Don Francisco» —a d'altres llocs anomenada «La mala muller»— que es cantada pels menuts en saltar a corda a Pena-roja, «Don Pau Riero» o «La Catalineta».

Dins del present recull hem cregut convenient incloure un apartat reduït de composicions d'autor conegut que no poden considerar-se pròpiament com textos orals tradicionals en haver-hi un compositor no anònim i, fins i tot, algunes d'elles han estat escrites i publicades com és el cas dels textos d'Enrique Estopinyà al diari *Amanecer*, de J.A. Carrégalo a *La Comarca* o d'Antoni Llerda a

la *Gaceta del Matarranya*. En aquestes composicions els seus autors han seguit clarament la tradició popular tant en els temes tractats com en la forma poètica utilitzada; són sobretot folies i jotes.

Carles Sancho i Meix